

LATINITATE „ASCUNSĂ” ÎN LEXICUL GRAIURILOR MUNTENEȘTI

LATINITÉ «CACHÉE» DANS LES PARLERS DE MUNTÉNIE

(Résumé)

En apportant des «épreuves lexicales» de la partie du sud du pays contre l'idée acréditée que l'aire de nord a conservé en exclusivité certains mots d'origine latine, le travail a un prononcé caractère polémique. Son but a été de proposer une reconsidération des parlers de Munténie du point de vue du vocabulaire hérité du latin.

Mots-clé: *brâncă, duroare, moare, cute, pântece, foale.*

1. Articolul de față este indisolubil legat de repartitia dialectală a dacoromânei, mai precis, de descrierea subdiviziunilor corespunzătoare acesteia. Este unul dintre prilejurile cu care, în lucrările de profil, se specifică faptul că numai în anumite zone din țară s-au păstrat unele elemente lexicale moștenite din latină. În ultimul timp însă, observația a început să-și piardă din valabilitate. Cercetările dialectale de anvergură, efectuate în a doua jumătate a secolului trecut, în aria numită, generic, Muntenia, dar subsumând Oltenia și Dobrogea, valorificarea rezultatelor în atlase lingvistice, în volume de texte dialectale, în glosarele aferente, practic, au pus la dispoziția cercetătorilor un vast material inedit. Excerptarea acestuia a dus la cumulara de date apte să contrazică afirmațiile de până acum privind elementele lexicale conservate din latină, la nivel dialectal. Totalitatea faptelor de vocabular identificate, având caracter romanic, cu alte cuvinte, ceea ce ar compune o anumită „cotă” de latinitate, am calificat-o „ascunsă”¹, deoarece, pentru regiunea

¹ Pentru același concept, dar din alt unghi, cf. Cristian Moroianu, *Latinitatea „ascunsă” a limbii române*, [București], Editura Academiei Române, 2006.

anunțată, prin raportare la toate celelalte, a rămas îndelung, *n e r e l e v a t ă*, *n e s e m n a l a t ă*, *n e c o m e n t a t ă*. Pentru o imagine actualizată a graiurilor dacoromâne sudice, din punctul de vedere al lexemelor moștenite din latină, ne propunem să prezentăm câteva cazuri, reperate în materialele dialectale mai vechi și mai noi.

2. Cum am mai afirmat deja, în literatura de specialitate, s-a recurs la procedeul de semnalare a latinității, pentru a individualiza unele graiuri, în comparație cu celelalte. Pentru a ilustra situația, ne mărginim la un singur exemplu, preluat din Caragiu Marioțeanu *et alii* 1977: 158: „În privința vocabularului subdialectului crișean, se cuvine să menționăm, în primul rând, conservarea unui mare număr de cuvinte latine, dispărute din celelalte subdialecte sau păstrate numai în expresii. Menționăm în acest sens formele...”. Din lista indicată: *arină*, *brâncă*, *a custa*, *duroare*, *iuo*, *săcret*, *vă*¹, ne-am oprit asupra a două unități, identificate și în aria sudică:

2.1. *brâncă* ‘mână’ < lat. *branca*, cu răspândire generală strict în expresii *a merge în (pe) brânci*, *a da (în) brânci*, în graiurile munteneste, în privința circulației, prezintă o situație complexă, comparabilă cu situațiile comentate din alte zone.

Cât privește repartiția cuvântului, până la o anumită dată, reproducem informațiile sistematizate de Gheție, Mareș (1974: 271): „Brâncă ‘mână’ a fost notat în partea nord-vestică a teritoriului dacoromânesc, în județele Arad și Bihor și, în câteva puncte din județele Hunedoara, Alba și Sălaj (DA, s.v., Șandru, *Motzi*: 208; Vaida, *Sălaj*: 311; ALR, I, vol. I, h. 49; Pușcariu LR, I, h. 35, id., ib., II, h. 43), DA îl atestă și în Banat”. În aceeași sursă, pentru etapa actuală de evoluție a limbii, autorii menționează faptul că *aria lui brâncă este astăzi în regres* (Gheție, Mareș 1974: 271). Ca răspândire, se indică Banatul (unele zone în nord-est și nord-vest). O lucrare ulterioară, sub coordonarea lui Ion Gheție (ILRL: 395), pentru epoca veche, corespunzând intervalului 1532–1780, prezintă *brâncă*, sub aspectul dublului semantism: ‘mână’, cu aria de circulație Banat-Hunedoara, și ‘labă’, răspândit în Moldova: *Mâțele pe soareci întâi în brânci, apoi în fălci apucând* (D. Cantemir, *apud* Damé, s.v.).

Într-un articol din 1979, M. Purdela-Sitaru aduce în discuție semantismul lexemului în limba română, la nivelul subdialectului bănățean (Purdela-Sitaru 1979: 579). Insistând asupra dezvoltărilor de sens, în plan local, nu tocmai puține (1. ‘clanță la ușă’; 2. s.f. ‘gheară de fier întrebuințată la despuiatul [sic!] porumbului’; 3. pl. *brânci* ‘palme’, utilizat ironic în contexte de felul *îți dau două brânci*), amintește observația lui S. Pop (1931–1933: 96): *brâncă* se păstrează și în alte regiuni, cu înțelesul ‘picior de animal, de pasăre’, având o valoare apropiată de cea a lat. *branca* (Purdela-Sitaru 1979: 516).

¹ Marcarea grafică a unora dintre exemplele folosite, pentru demonstrație, ne aparține.

În partea meridională a țării, *brâncă* nu a fost semnalat până în prezent. Dar, conform materialelor dialectale reprezentative pentru zonă, cuvântul s-a conservat chiar cu semantismul etimologic ‘labă, picior de animal’. Acest din urmă înțeles, după Sever Pop (1931–1933: 96), s-a moștenit din latină în alte regiuni decât cele în care s-a transmis *brâncă* ‘mână’. Surprinzător, pentru Muntenia, *brâncă* este cunoscut și cu această accepție: *Când mă duc, el [lupul] cu brâncile [= labele] pe oaie, o mânca și ronțăia de ziceai că a luat foc o casă de brad așa dă, dă, dă ronțăia... mânca cu oase cu tot* (TDM III: 205, pct. 801, Vârtoapele de Sus, Teleorman). *Văzui... pă brânci... lup șezut acolo, rodea acolo la... și era numa sânge pă zăpadă* (TDM III: 154, pct. 796, Zâmbreasca, Teleorman). [Ursul] *s-a pus ca hoțu pe brânci într-o grămadă de pruni* (TDM, I: 60, pct. 677, Rucăr, Argeș). Sintagma *în brânci* ‘în patru labe’, cu referire la copiii mici, atunci când învață să meargă, în partea sudică a țării este uzitată și pentru animale: *Pe câte ochii mi-am pus, / Pe toate mi le-am răpus! / Pusei ochii și pe tine, / De mi-oi scăpa să fu câine [...]. Să fu câine-n patru brânci / De nu te-oi face să plângi!* (FOM, III: 143). În MAT. FOLK.: 478, textul de mai sus figurează amplificat cu două versuri: *Să fu câine-n patru lăbi, / De nu te-oi face să crăpi*. Adaosul menționat prezintă însemnătate pentru posibilitatea suplimentară de confirmare a semantismului primitiv.

După DA, semnificația ‘mână’ s-a dezvoltat, p. ext., în sec. al XVI-lea, conform atestărilor: *Înainte-i daseră darurile în casă întru brânciși* (apud Densusianu, ILR: 270). Identificat în Sălaj, Crișana, Hunedoara, Alba, Banat (Gheție, Mareș 1974: 271), lexemul se întâlnește și în sudul țării: *Toată dimineața a stat cu brâncile pe ulucă* (Lexic reg., II: 68 – Roșiorii de Vede); *O vecină zice: „— Țață Stano” – zice –: „să vezi ce frumoase a prins [firele de lână]” – zice –: „dac-ai vrea să iei vopseaua... să vii s-o iei, că n-am în ce s-o țin!”*. *Ea [Țața Stana] [...] să cobora cu brâncile-n jos așa, avea prag* (TDM III: 392, pct. 816, Conțești, Dâmbovița). *Când venea înspre tine [peștii], că-i vedeai, că arunca ap-așa, pac cu cuca [= unealtă de pescuit]! Țineai dă coad-apăsat, până să suia acolo. Acolo te puneai cu brâncile pă cucă și-i prindeai* (TDM III: 567, pct. 830, Băneasa, Ilfov). *Îi pusese pe prizonieri cu brâncile pă gard!* (ALRR–Munt., Dobr. (fișa a șasea), pct. 694, Gheboieni, Dâmbovița). *Mă pui pă brânci-așa și toată ziua mă gândesc* (AFLR, pct. 820, Crevedia, Ilfov). În construcția prepozițională din ultimul exemplu, *pe brânci*, se exprimă, în mod neașteptat, poziția de susținere a capului în mâini, specifică acțiunii, de altfel sugestive, de ‘a sta pe gânduri’ (fig.) și nicidecum cea „conținută” de expresia pietrificată (*a se pune*) *pe brânci* (v. *supra*, despre urs). Alte expresii provin din Argeș: *a sta cu brâncile pe ceva* ‘a se preocupa de, a stăruia, a insista’: *Toată ziua stă cu brâncile pe carte copilul ăsta!; a-i da brânci la ceva* ‘a-i da zor, a se grăbi’: *Să-i dăm brânci la secere, acum cât e răcoare!* (Gl. Argeș, s.v.). Chiar și forma de singular a numelui circulă în aria sudică: *Îi dă o brâncă babei, o dă grămadă [jos]* (Bîrlea, *Antologie*, II: 315). Dat fiind caracterul conservator al producțiilor folclorice s-ar putea contesta

calitatea de element uzual a lexemului. Numai că *brâncă* s.f. sg. nu reprezintă o atestare singulară, și mai ales, nu numai la nivelul creațiilor respective.

Pentru perioada actuală, a fost consemnat în NALR–Olt., I, Pl. 7, pct. 903, Mălaia, fostul raion Râmnicu-Vâlcea: *Las că pun eu brânca pe tine!*. Avertismentul sugerează construcția uzuală, rezultată prin substituție sinonimică: *Pun eu mâna pe tine!*. Anterior, Ciaușanu (*Glosar*) înregistrase vechea expresie în uz: *pui eu brâncile pe tine!*, cu aceeași glosare. Dar, cel mai important fapt, privind cursul cuvântului discutat, la nivel colocvial, constă în prezența acestuia în glosa autorului, în sursa citată, s.v. *morânci* ‘a frământa, a munci din greu [= a bate zdravăn, a chinui]’: *Am morâncit la el, în vale!* = ‘am omorât la el, am pisat la el, **am pus brâncile** pe el’. Bărbuț (*Dicț. olt.*) a inclus o expresie ironic-metaforică: *a cuprinde luncile cu brâncile* ‘a lenevi’. Decriptarea acesteia nu este tocmai la îndemâna cititorului. Dacă admitem înțelesul ‘a parcurge’, pentru *cuprinde*, firesc ar fi ca *brânci* să semnifice ‘picioare’ pentru a străbate spațiul indicat. Orientându-ne după ghicitoarea *Am o vacă surie, / Vine din pustie, / Cuprinde luncile / Cu brâncile* (Gorovei, *Cimilituri*: 237), cu dezlegarea ‘negură (pâclă)’, atunci „vaca (metaforă) cuprinde luncile” cu picioarele. Înregistrarea verbului *brâncui* ‘a împinge pe cineva, a da brânci’ în fostul raion Argeș (LR 1959, nr. 5: 76) constituie un argument pentru poziția lexemului în vocabularul dialectal.

Atestările prezentate demonstrează viabilitatea lexemului *brâncă* și în același timp, prezența prelungită a acestuia în vocabularul activ, la nivelul graiurilor sudice.

2.2. duroare ‘durere’ < lat. *dolorem*, ca element moștenit din latină, în uz pentru o perioadă scurtă, conform lucrărilor de istoria limbii, a atras atenția multor lingviști. Unii susțin categoric existența limitată a acestuia: „În latină termenul curent pentru ‘durere’ nu era *dolus*, ci *dolor*, format de la aceeași rădăcină, *dol-*, și păstrat de limbile romanice: it. *dolore*, fr. *douleur*, sp. *dolor*, româna veche, *duroare*. Atestat încă în sec. al XVI-lea, *duroare* dispare fără urmă după aceea, fiind înlăturat de sinonimul său *durere*” (Tohăneanu, Bulza 1976: 45). În ciuda acestei afirmații, în prezent, *duroare* se folosește în Crișana, pe valea Crișului Negru (Teaha 1961: 111), precum și în graiurile de dincolo de frontiere, din Ungaria, considerate prelungiri ale ramificațiilor interne din aceeași zonă (TD–Ung.: CXXXIX; Rom. Ung.: 178): *Și pă ce crește pruncu, pă ce hălăde și mama cu baiu ii, cu durorile ii, cu greutășurile ii* (Șimonca, *Fl.*: 13). Înregistrat anterior de Papahagi (1925: 219), în Maramureș, de Șandru, Brânzeu (*Jina* II: 255), în împrejurimile Sibiului, se părea că destinul cuvântului ocolise partea sudică a țării. Lucrurile nu stau tocmai așa. Baronzi (LR: 46) înregistrează cuvântul: *Cine simte vreo duroare / Poartă floare-n legătoare*. Mai târziu, lexemul se întâlnește în Ciaușanu (*Vâlcea*: 46): *Că eu am niște durori. / Din brâu până-n subțiori*; a fost reținut în descântece: *Nouă sori și cu nouă durori / Și c-un bob de mac / Să nu mai aibă (cutare) dor de*

cap (Teodorescu, P.P.: 396, Ilfov). *Cum taie secera asta buruienile [...] / Așe să taie [de la cutare] Boala, duroarea, junghiurile* (MAT. FOLK.: 654).

Duroare a mai fost înregistrat în Argeș (*Lexic reg.*, II: 13), iar, în dreapta Oltului în Bărbuț, *Dict. olt.*. Cele mai multe atestări pentru epoca actuală provin din jud. Vrancea și Brăila (v. Teaha 1991: 82; 2005: 141). Faptul este semnificativ: mai întâi, prin poziția excentrică a județelor menționate, în raport cu zonele din care provin atestările anterioare, ceea ce presupune o difuziune mai largă altădată; apoi, pentru faptul că *duroare*, chiar în ariile în care fusese semnalat, Muntenia nefiind luată în calcul, se considera dispărut. Cât privește evoluția semantică, în partea meridională a țării, *duroare* a cunoscut o specializare de sens: *Dacă te îndeasă durorile îi spui lu bărbatu, la o vecină: „— Du-te la cutare să vie, că gata”* (TDM, II: 391, pct. 721, Andreiașu de Jos, Vrancea). Fiind vorba de *durerile* femeii însărcinate, care prevestesc declanșarea nașterii, cuvântul s-a impus, în exclusivitate, prin plural: *Mi-era rău, da așa în durori am adus apă* (AFLR, pct. 741, Gemenele, Brăila).

3. O altă categorie de fapte reprezentative o constituie cea a numelor care divid spațiul dacoromân în (două) arii corelative, nord/sud, ca în cazul *moare/zeamă de varză*.

3.1. Primul dintre elemente, *moare* (< lat. *moria* ‘apă cu sare; saramură’), pe teritoriul limbii române, a mai dobândit un atribut ‘apă sărată și acră’, având curs în aria nordică, față de *zeamă de varză*, creație internă din aria sudică. Prin raportare la situația expusă, materialele dialectale culese în ultimul timp relevă câteva fapte care, fără să modifice radical situația descrisă, îndeamnă la reflecție:

Moare ‘zeamă de varză’ se întâlnește, incidental, în aria sudică. Fiind atestat în județe diametral opuse, Dolj și Tulcea, incontestabil, se dovedește cunoscut, într-o anumită măsură. Pentru teritoriul de la gurile Dunării, am putea presupune probabilitatea unor infiltrații dinspre Basarabia, unde *moare* ‘se află la el acasă’. Referitor la atestarea din Dolj, tot ca ipoteză, presupunem aportul oierilor ardeleni, care, în trecerea lor spre pășunile de dincolo de Dunăre, ar fi putut colporta cuvântul.

Mai multe puncte din jud. Dolj, Gorj, Mehedinți, înregistrate în diverse surse, AFLR, TDO, DGS, II, atestă conservarea semantismului etimologic ‘saramură’: *Pui țelină, pui morcov, pui varză [...] și torn apă cu clocot, cum o iau du pe foc, o torn peste ele cu moare de sare, făcută moare* (TDO: 319, pct. 972, Mărăcinele, fostul raion Băilești). *Bărbia asta [de la porc] o facem șuncă [= slănină], o punem la moare, pă urmă o scoatem de la moare, punem puțin ardei peste ea și p-ormă o atârnam sus la fum* (TDO: 302, pct. 968 Verbița, fostul raion Calafat). *După ce-l jupoaie [porcul] l-împarte-așa și-l pune la moare-ntr-o postavă și-l ține două zile, trei, pe moare* (TDO: 258, pct. 960, Secu, fostul raion Strehaia).

Cuvântul *moare* apare furnizat ca atare sau cu determinant: *moare de sare* (AFLR pct. 937, 969), *moare de varză* (ALRR–Munt, Dobr., III, h. 342, pct. 878), chiar *moare de brânză* (TDO, pct. 940), poate pentru o claritate deplină, în funcție de sortiment. Sensul tuturor sintagmelor este același ‘saramură pentru un produs anume’, determinantul marcând distincția dintre ele. După consumarea produselor propriu-zise, *moare*, perceput metaforic, ca un reziduu, s-a îmbogățit, p. ext., prin corelare cu un alt preparat gospodăresc, cu accepția ‘resturi de leșie și de materii grase obținute la prepararea săpunului’. Cu acest semantism a fost înregistrat atât în Oltenia (Gl. Olt., pct. 997, 998), cât și în Muntenia (Gl. Munt., pct. 778, 780, 782): *Rămâne moarea aia, așa să spune, moarea săpunului, rămâne murdăria aia toată* (Gl. Olt., pct. 997, Izlaz, fostul raion Turnu-Măgurele). [Săpunul] *murdăria ș-o lasă toată în el, jos acolo în moarea aia, moare de săpun* (Gl. Munt., pct. 778, Plopii-Slăvitești, Teleorman). Alt sens ‘soluție de piatră vânăta pentru tratarea boabelor de grâu’ (Gl. Olt., pct. 929) constituie o inovație analogică după înțelesul fundamental al lexemului, ‘lichid sărat folosit pentru conservarea anumitor produse’. Dar, *moare*, cu semantismul etimologic, a dezvoltat și o expresie, înregistrată de Ciușanu, *Glosar: Îmi bag capul în moare de sare numai să... „fac orice numai să izbutesc”*.

La românii din Bulgaria, relativ recent, *moare* a fost consemnat cu înțelesul moștenit ‘saramură’: *Ce gătii eu? A, pește aveam și făcui moare* (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.); cu determinant *moare de usturoi* ‘saramură care, împreună cu ingredientul respectiv și cu bucăți de azimă muiate, servește ca fel de mâncare’: „— *Ce mai gătești, bia?*” „— *Iacă ce gătesc! Făcui o pâine azmă, o moare de usturoi*” *ășa a mâncat* [părinții], *n-a mâncat ca noi acușă în toate zilele ciotoaie* [= carne] (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.).

Moare ar putea fi implicat în crearea unui nou cuvânt *morugă* ‘proprietatea unui preparat culinar de a fi extrem de sărat’. Înregistrat de Boceanu, *Gl.*, și de Ciușanu, *Vâlcea*, pentru cuvântul nou creat propunem ipoteza contaminației dintre structurile sinonimice *moare de sare* + *ocnă de sare* (Ciușanu, *Vâlcea*). Potențialul rezultat, *morocnă*, ar fi parcurs mai multe stadii: *morocă*, *morogă*, *morugă* (*Ciorba asta e morugă, cine o mănâncă?* – Boceanu, *Gl.*), servind și ca baza derivativă verbală: *morogi* ‘a săra peste măsură; a pune sare cu pumnul, cu nemiluita’ (Ciușanu, *Vâlcea*). *Morugă* și *morugi* ar pleda, la rândul lor, pentru răspândirea cuvântului *moare* și în partea sudică a țării.

3.2. Cute face parte dintr-un alt cuplu lexical care divide dacoromâna în două jumătăți, nord/sud: *cute/gresie*. Moștenit din latină, *cotem, cute* ‘piatră de gresie pentru ascuțit unelte tăioase, mai ales coasa’ s-a păstrat activ până astăzi în aria nordică. Prin conversiune, se întâlnește și cu funcțiune adverbială: *beat cute* ‘foarte beat’ [= beat mort]; *s-o făcut mămliga cute de vârtoasă* ‘s-a învârtoșat’ (Șez. XXIII: 44; DA, s.v.). Prin modificarea registrului morfologic, s-a realizat superlativul absolut. Dacă prin *vârtoasă*, *învârtoșată*, *mămliga* a fost afectată calitativ, în stadiul ‘cute’, a devenit necomestibilă irevocabil.

Starea de compromitere a preparatului este reprodusă și verbal: *s-a încutioșat* (v. DA, s.v. *cute*). Creat după modelul *învârtoșa*, noul verb presupune o bază derivativă inedită *cutios*, ~-oasă, în simetrie cu *vârtoș*, ~-oasă, fără să fie sinonime, prin gradul diferit de depreciere a produsului: ‘întărit pur și simplu’ – ‘întărit ca piatra’. Toate acestea atestă calitatea de cuvânt viu a lexicului, care cunoaște și dezvoltări de sens, nesemnificate, deși datează de la începutul secolului trecut: *Merge hâda la zăton / Cu o cute de sopon, / Să se spele ca de domn! / Eu mă spăl cu apă rece / Și pe hâda oi întrece* (Bud, P.P.: 55/93).

În sintagma *cute de sopon*, o metaforă, se are în vedere dimensiunea obiectului determinat și, eventual, forma, exprimând uzura prin funcționalitate în ambele cazuri (mod de prezentare și mărime). Provenind din Maramureș, compusul s-a fixat ca atare, în aria nordică, structura fiind atestată și în nordul Basarabiei. *Dicț. Dialectal*, II îl confirmă cu glosa ‘calup de săpun pentru spălat’. Tot în aceeași zonă, în ALM, II/1, h. 678, pct. 6, 10 s-a înregistrat această sintagmă în sinonimie cu *băcată de calup de săpun*. Precizarea nu este lipsită de însemnătate, confirmând identitatea: *cute = bucată, rest de calup...* Asemănarea formală s-a realizat în urma folosirii, în timp, a bucății de săpun. Mai apoi, p. ext., *cute de săpun* a devenit sinonim cu *calup de...*

Prin simetrie, în aria sudică, din punctul de vedere al aceluiași termen, întâlnim următorul tablou al atestărilor, în același domeniu al gospodăriei țărănești: var. *cută* s.f., pl. *cute* 1. Gl. Olt., pct. 998; ALRR–Munt., Dobr. (fișa a șasea); Gl. Munt., pct. 777, 781, 784, 815, 821, 849 ‘bucătică, cub de zahăr’: [Pe colacii] *punea și ea vo cută de zaar* (Gl. Olt., pct. 998, Islaz, fostul raion Turnu-Măgurele). *Puneai două, trei cute de zahăr pe pâine* (TDM I: 424, pct. 781, Furculești, Teleorman). 2. ‘bucată, felie’: [Bumbacul] *îl scoți din alea [= măciulii], că să scoate singur din alea care să despică ca cutili de pepene [...]* *parcă este felii de pepene* (TDM III: 519, pct. 826, Ghimpați, Ilfov). Cu înțelesul ‘cub de zahăr’, *cute* a mai fost înregistrat în Argeș (*Lexic reg.*, II: 13) și în Oltenia (Bărbuț, *Dicț. olt.*), iar în Teleorman ca diminutiv: *Colacii se numeau bobârnaci, iar bucățelele de zahăr cutișoare* (AER: 259). O dovadă a răspândirii cuvântului, cu semnificația ‘felie’, o constituie prezența acestuia la românii din Bulgaria: *Pă cartofi i tăiem așa, să fie mai mici cutele* (TD–Bulg.: *Glosar*, s.v.).

Prin comparație cu cele mai noi materiale investigate, sursele mai vechi confirmă semantismul ‘felie’, chiar mai diversificat, prin raportare, în general, la fructele, legumele de formă sferică, susceptibile de a fi tăiate astfel: *Dintr-o ridiche, patru feluri de mâncări se face: rasă și nerasă, cute și felii* (A. Pann, *apud Zanne*, P., IV: 101). *Unchiașul se șterse cu o cută de măr la ochi* (Delavrancea, *Opere*, II: 2). *O cută de pepene / Trece printre fire repede?* (Suveica) (MAT. FOLK.: 554). Versiunea aceleiași ghicitori, dintr-o altă colecție de folclor, confirmă semantismul: *Felia de pepene / trece pe sub poduri repede* (Teodorescu, P.P.: 246).

În toate contextele dezvoltate *cută de pepene, de măr, de ridiche, de zahăr*, în realitate inovații lexicale, punctul de plecare l-a constituit *cute*. Afirmatia se susține prin similitudinea dintre aceasta, obiect-model, și celelalte, ca denumiri metaforice: *cute de sopon*, stadiu secund prin raportare la *calup* ‘bucată triunghiulară, dreptunghiulară de săpun’ (CADE, s.v.). În urma folosirii, aceasta și-a pierdut forma inițială, prin rotunjirea colțurilor și subțierea părții de mijloc încât, din punctul de vedere al aspectului, poate aminti *cutea*. Probabil, un fapt oarecum similar s-a petrecut și în cazul compusului *cută de zahăr*. *Căpățâna*, odinioară denumirea pentru forma de prezentare a *conului de zahăr*, la spargere, se dezmembra în bucăți dintre care unele, formal, ar fi evocat *cutea*, dar, p. ext., au fost denumite astfel toate spărturile, chiar și formele industriale de mai târziu de felul cubului. În cazul pepenilor galbeni, au fost denumite metaforic feliile marcate natural, prin adâncituri și îngustări dimensionale la capete, sugerând, ca aspect, aceeași *cute*. Indiscutabil, s-a atribuit o denumire identică și feliilor de pepene verde, apoi oricărei felii dintr-un fruct (măr) sau legumă (ridiche) de formă rotundă, rotund-ovală (pară).

Neîndoindu-ne, în crearea sintagmei metaforice s-a avut în vedere un obiect cunoscut, chiar dacă în spații restrânse, răzlețe, dar neapărat din imediata apropiere, și nu unul de peste munți. Dacă în NALR–Olt., I, Pl. 4, pct. 948, 949 și Pl. 75, pct. 905, 935–938, 940–942, 944–946, 948, 949, într-o fâșie subcarpatică din Gorj, cu extremitatea vestică până către Banat, a fost notat *cute*, aproape compact, probabil un reflex de dincolo de munți, punctele răzlețe în care s-au conturat sintagmele în discuție ne determină să presupunem o arie mai largă cândva, din ce în ce mai restrânsă ulterior. Angajarea cuvântului de bază, *cute*, în creații metaforice presupune, cum am mai afirmat, buna cunoaștere a obiectului. Modificarea finalei *cute* > *cută* s-ar putea explica fonetic, în limitele unei organizări primare *cute de pepene*, respectiv prin disimilare, în cadrul ansamblului, sau prin tendința de marcarea a categoriei numerice. DGS, I înregistrează în articole diferite *cută* (1., fără determinare, nerespectând citatul, *cută de zaar* numai în această structură semnificând ‘cub de zahăr’. 2. ‘felie de pepene’ în condițiile aceleiași citări trunchiate... *se despică ca cutele de pepene*) și *cute* ‘gresie’, înregistrat în Gorj, Mehedinți.

4. O altă posibilă diviziune a dacoromânei în arii corelative ar avea loc după relația *burtă/pântece (pâncete)/foale* ‘abdomen’.

4.1. Dacă urmărim lexemul de origine latină *pântece (pantice)*, constatăm că reprezintă un element emblematic pentru Moldova, iar în forma cu metateză pentru aria vestică (Caragiu Marioțeanu *et alii* 1977: 142). După notațiile din NALR–Olt., I, h. 103, pct. 902, 905, 908, 912, 914, 916, 918, 920, 923, 925, 929, 934, 957, 997, termenul ar fi cunoscut și în partea sudică: *Și burtă și pântece îi totuna* (pct. 905, Bumbști, fostul raion Gorj). *Rar de tot se spune și pântece* (pct. 916, Alunu, fostul raion Horezu), cu specializare de sens, în funcție de sex: *La partea femeiască îi pântece* (pct. 930, Bulzești, fostul raion

Oltet). *Burtă la bărbați și pânțece la femei* (pct. 914, Oteșani, fostul raion Horezu).

Pentru *pânțece* ‘ventre’, în ALRR–Munt., Dobr., I, h. 70, întâlnim câteva microarii: punctele 671–674, 677–678, în cele mai multe cazuri, notații cu *pânțece*, cel de al doilea termen indicat: 681, 682, 684–686, 688–690, 779, 812, 814, 816, 821, 833–835, 840, 845, 846, 848, 852, 854, 861, 870, 878, 887, 894 și interesante specializări de sens, după sex sau după vârstă: *Pânțece? La femeie unde stă copilul* (pct. 684, Valea lui Enache, Argeș). *E! Demult n-am mai auzit, numai când năștea câte-o femeie, [z]ice o doare-n pânțece* (pct. 834, Putineiu, Ilfov). *Pe femeie o doare pânțecili când naște* (pct. 848, Frățilești, Ialomița). *Bătrânii spuneau pânțece* (pct. 887, Râmnicu de Jos, Constanța).

Acceptia *pânțece* ‘uter’ pentru Muntenia este veche, căci se întâlnește încă din sec. al XVI-lea: *Al ei pânțece neroditoriu mult plod arată* (Coresi, Ev.: 224, după DLR). *Pruncul din pânțecele unei muieri rupându-l, l-au aruncat* (Barac, după DLR). *Simțise mișcându-se în pânțecele ei o nouă suflare, un nou prunc* (Delavrancea, S.: 168).

Prezența derivatului *pânțecar* ‘burtieră’ în Argeș (Gl. Argeș, s.v.) se motivează prin semantismul special al bazei, *pânțece* ‘hernie’, notat în NALR–Olt., I, h. 105, pct. 950: *Pânțece: unde iasă hernia* (Gruia, fostul raion Vânju Mare).

Sensurile enumerate, cunoscute punctual ori în microarii, se explică prin existența unei arii mai largi odinioară, dar în restrângere continuă.

4.2. foale < lat. *follem*, specific ariei nord-vestice, nu este un cuvânt necunoscut în graiurile munteneste. Situația se poate constata urmărind articolul respectiv din DGS, II, s.v., unde întâlnim un sens specializat (după sexe): **1.** *Femeile zic mă doare la foale* (pct. 762, Dumitrești-Verguleasa, Olt). **2.** ‘parte laterală (concavă) a butoiului’: *Cade murdăria jos, la fundu butoiului... la... jos la foale* (pct. 782, Dracea, Crângu, Teleorman). **3.** Cu val. adverbială: *A venit lupu, l-a jupuit [pe miel] așa foale, l-a jupuit întreg-așa, fără ca pielea să se spargă* – pct. 780, Saelele, Lunca-Teleorman. Tehnica utilizată, amintită în ultimul citat, era cunoscută în epoca veche, practicându-se chiar la oameni: *Acel Basta și-au luat plata de la împăratul Rudolful, că l-au belit de viu foale* („Magazin Istoric”, după DA). Expresia *a beli foale* ‘a lua pielea cuiva pe de-a-ntregul’, în textul înregistrat recent din Teleorman, apare într-o variantă sinonimică înnoită: *a jupui foale*.

Prezența cuvântului la Iordache Golescu și, mai apoi, la A. Pann atestă cunoașterea acestuia: *Te lași moale / Te bagă în foale* – apud Zanne, P., V: 295.

Cele câteva cuvinte comentate fac parte dintr-o listă mai amplă. Semnalarea lor în aria sudică, împreună cu modificările de sens, cu expresiile, cu noile lexeme create, atestă, pe de o parte, o potențială arie mai largă, la scara întregii țări, pentru începuturi, abia ulterior în restrângere. Pe de altă parte, prezența unora dintre elementele lexicale de origine latină, emblematice pentru aria

nordică, dar identificate și în cea sudică, pledează pentru unitatea deja recunoscută a limbii române. În sfârșit, reperarea vocabulelor respective, în partea meridională, contribuie la personalizarea acestei arii dialectale, de cele mai multe ori, rămase în afara interesului științific și din cauza precarității elementului latin, moștenit din latină. Cele dintâi monografii lingvistice, de la începutul secolului trecut, au avut ca obiect graiurile intracarpătice (Candrea – Oaș, Papahagi – Maramureș, Densusianu – Hațeg) tocmai în virtutea acestui argument. Defazarea dintre cercetările din aria nordică față de cele din aria sudică, inițiate după aproape jumătate de secol, explică ștergerea multor particularități din zonă, în condițiile epocii moderne, de nivelare vertiginosă a graiurilor sub presiunea limbii standard.

SURSE

- AER: *Sărbători și obiceiuri*. Răspunsuri la chestionarele *Atlasului etnografic român*, Volumul V: *Dobrogea, Muntenia*, București, Editura Etnologică, 2009.
- AFLR: *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.
- ALM, II/1: *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. II, partea I, *Lexicul. Casa, obiecte de uz caznic*, de Victor Comarnițchi, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1972.
- ALRR–Munt., Dobr., I, III: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, autori: Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei Române, vol. I: 1996, vol. III: 2001.
- Baronzi, LR: George Baronzi, *Opere complete. Limba română și tradițiunile ei*, Galați, G. D. Nebunely și fii, 1972.
- Bărbuț, *Dicț. olt.*: Dorina Bărbuț, *Dicționar de grai oltenesc*, Craiova, Asociația independentă, literă, artistică, culturală și editorială „Mileniul III”, 1990.
- Bîrlea, *Antologie*, I–III: Ovidiu Bîrlea, *Antologie de proză populară epică*, [Vol.] I–III, [București], Editura pentru Literatură, 1966.
- Boceanu, *Gl.*: Ion Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, București, Editura ..., 1913.
- Bud, P.P.: Tit Bud, *Poezii populare din Maramureș*, adunate de..., București, 1908.
- Ciașanu, *Glosar*: G. F. Ciașanu, *Glosar de cuvinte din județul Vâlcea*, București, Imprim. națională, 1931 (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. V. Mem. 6).
- Ciașanu, *Vâlcea*: G. F. Ciașanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din județul Vâlcea și împrejurimi*, cu un glosar, București, Cultura națională, 1928.
- Delavrancea, *Opere*: B. Delavrancea, *Opere*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și variante, glosar și bibliografie de Emilia Șt. Milicescu, [vol.] I–V, București, Editura pentru Literatură, 1965–1969.

- Delavrancea, S.: B. Delavrancea, *Sultănica*, București, Tipolitografia St. Mihailescu, 1885.
- DGS, I–II: *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, volumul I, Literele A–C, 2009; volumul II, Literele D–O, 2010, București, Editura Academiei Române.
- Dicț. Dialectal: *Dicționar dialectal (cuvinte, sensuri, forme)*, Vol. I–V, redactor responsabil: Rubin Udler, Chișinău, 1985.
- FOM III: *Folclor din Oltenia și Muntenia. Cântecul și poveștile Oltului*. Texte alese din colecții inedite, III, [București], Editura pentru Literatură, 1968.
- Gl. Argeș: D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, Editura Academiei, 1967.
- Gl. Munt.: *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 1999.
- Gl. Olt.: *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- Gorovei, *Cimilituri*: Artur Gorovei, *Cimiliturile românilor*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1898.
- Lexic reg.*, II: *Lexic regional*, II, redactor-coordonator: Lucreția Mareș, 1967 (Societatea de Științe Istorice și Filologice).
- MAT. FOLK.: *Materialuri folkloristice*. Culese și publicate sub auspiciile Ministerului Cultelor și Învățământului Public, prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Volumul I (*Poesia poporană*, părțile I–II) –II, București, Tipografia Corpului didactic, 1900.
- NALR–Olt., I: *Noul Atlas Lingvistic pe Regiuni. Oltenia*, vol. I, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică și Valeriu Rusu, București, Editura Academiei, 1967.
- Rom. Ung.: *Românii din Ungaria. Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 2013.
- Șandru, Brânzeu, *Jina*, II: D. Șandru, F. Brânzeu, *Printre ciobanii din Jina (II), Grai și suflet*, VI, 1933–1934.
- Șez.: „Șezătoarea”. *Revistă pentru literatură și tradițiuni populare*. Director Artur Gorovei, Fălticeni, anul I: 1892 ș.u.
- Șimonca, *Fl.*: Al. Hoțopan, *Florian*, Poveștile lui Teodor Șimonca, Békéscsaba, 1981.
- TD–Bulg.: Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei*. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar, București, Editura Academiei Române, 2006.
- TDM, I–III: *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, 1987, București, Editura Academiei.

- TDO: *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacția lui Boris Cazacu, de Cornelia Coțuș, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, Editura Academiei, 1967.
- TD–Ung.: *Graiuri românești din Ungaria. Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, București, Editura Academiei Române, 2005.
- Teodorescu, P.P.: G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*, Culegere de ..., București, Tipografia Modernă, 1885.
- Zanne, P.: Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, [București], Editura Librăriei Socec, 1895–1912.

BIBLIOGRAFIE

- Caragiu Marioțeanu, Matilda, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române*. Ediție îngrijită de J. Byck, vol. I, II, București, Editura Științifică.
- Gheție, Ion, Al. Mareș, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.
- Gheție, Ion (coord.), Gh. Chivu, Mariana Costinescu, C. Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei.
- Papahagi, Tache, 1925, *Graiul și folclorul Maramureșului*, București, Cultura Națională.
- Pop, Sever, 1931–1933, „Din Atlasul lingvistic al României”, *Dacoromania*, VII, p. 55–102.
- Purdela-Sitaru, M., 1979, „Elemente lexicale conservatoare în subdialectul bănățean”, *Limba română*, XXVIII, nr. 5, p. 515–519.
- Teaha, Teofil, 1961, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei.
- Teaha, Teofil, 1991, „Termeni regionali moșteniți din latină în graiurile muntenești actuale”, *Fonetica și dialectologie*, X, p. 79–93.
- Teaha, Teofil, 2005, *Cuvinte latinești moștenite în graiurile muntenești actuale*, seria „Etymologica”, București, Editura Academiei Române.
- Tohăneanu, G. I., Th. Bulza, 1976, *O seamă de cuvinte românești*, Timișoara, Editura Facla.

SIGLE

- CADE: I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, Partea II: *Dicționarul istoric și geografic universal*, București, Editura Cartea Românească, 1926–1931.

DA: Academia Română, *Dicționarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Pușcariu, București, Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea, Imprimeria Națională Universul, 1913–1948.

Damé: Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français comprenant le lexique roumain-français et français-roumain de la terminologie paysanne*, Bucarest, Librairie Socec&Cie, 1900.

DLR: Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, Editura Academiei, 1965–2010.

LR: *Limba română*, București, anul I: 1952 ș.u.

Iulia MĂRGĂRIT
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București